

**ИСТОРИЧЕСКИ, ЕЗИКОВИ И ОНОМАСТИЧНИ
СВИДЕТЕЛСТВА ЗА БЪЛГАРСКИЯ ПРОИЗХОД НА
ТУРСКОЕЗИЧНОТО НАСЕЛЕНИЕ
В С. КРЕПЧА, ПОПОВСКО**

Лиляна Димитрова-Тодорова

Село *Крѐпча* се намира на 20 км северно от гр. Попово. То влиза в състава на бившата Поповска околия, която заема част от Долна Мизия в Североизточна България. В околията се включват 51 селища, от които два града – Попово и Опака. В някои от селищата на Поповско освен разнородното по своя състав българоезично християнско население (хърцои, капанци, балканджии, шопи, тракийци) живее и турскоезично мохамеданско население. Едно от тези селища е *Крѐпча*, чиито жители са мохамедани, говорещи турски език. Последното българоезично население, състоящо се от местни жители и преселници, напуснало селото през 1973–1974 г. Причина за изселването му било преподаването на турски език в училище, което пречело на българските деца при по-нататъшното им образование.

Съществуват някои безспорни исторически, езикови и ономастични свидетелства за несъмнения български произход на турскоезичното мохамеданско население в село *Крѐпча*.

За жителите на *Крѐпча* има предание, че техните прадеди били потурчени боляри, преселени откъм Великотърновско. Сега в селото живеят няколко фамилии на турскоезични жители *Болярови*, наричани още *Болярите* или *Болярлар*, а някои от старите турци с гордост разказват, че били от знатен род. Една част от *Боляровите* сега живеят в Турция. През 1970–1973 г. пълномощник на селото беше Мехмед Ахмедов *Боляров*, който ми оказва съдействие при теренна работа в с. *Крѐпча*.

Съществуват и други предания за селото. Според едно от тях селото било заселено в *Гòрната м̃л̃а* преди около 210 години. Преди това там е имало българи, които се изселили поради чума. Според това предание *Дòлната м̃л̃а* била заселена много по-късно.

Според друго предание селото било в местността *Ян дол а̀зъ* в местността *Кор̀у* (сега *Дòлната м̃л̃а*) край река *Чèрни Лом*, наричана в селото още *Лòма*. Там личали основи на жилища, имало калдъръмен път. Населението се изселило поради чума. Според предание в *Дòлната м̃л̃а* е имало град.

Името на селото е регистрирано за първи път като *Долне Крапич* през 80-те години на XV в. с 35 християнски домакинства, а като *Долне Крепче* е записано в османски регистри от 1524 г. (с 16 християнски домакинства) и от 1541 г. (с 10 християнски домакинства). По всяка вероятност селището е било център на зиамет, известен под името *Крапич* още през XV в. (Ковачев 1999: 21–29).

Според един кратък османски регистър от 1621–1622 г. за данъка джизие¹, вземан от неверниците от с. Крепча във вилаета Провадия, каза Херазград, на 16.VI.1622 г. 86 къщи от Крепча били обложени с този данък. Регистърът на джизие показва, че през този период Крепча е било българско село (Трифонов 1973). В регистъра са изброени следните имена на българи данъкоплатци: *Михне Добре, Драган Петър, Русе Недялко, Стоян Стойчо, Дан Банчо, Върбан Стоян, Кръстю Петър, Стою Добре, Георги Димо, Стойко Кале, Русе Димо, Стоян Марин, Делико Димо, Димитър Яне, Стоян Герги, Стоян Марин, Гътю Марин, Драги Киро, Петко Никола, Славчо Тодор, Станко Яни, Петър Яни, Йовчо Герги, Чакър Добре, Велко Марин, Желязко Петър, Стани Димо, Недялко Стоян, Недялко Стоян, Бато Герги, Кою чобан, Нягул Тодор, Стойчо Добри, Петър Стойчо, Ханджи Стоян, Дойно Тодор, Димо Яни, Тодор Петър, Драгомир Петър, Стоян Марко, Велю Марин, Никола Петър, Димо чобан, Мицо Герги, Драган Добре, Петко Русе, Добре Петко, Станко Бойчо, Йовко Герги, Марин Никола, Харизан (непопълнено), Стайко (непопълнено), Стамат*

(непопълнено), *Бою Слав*, *Пометко* (непопълнено), *Черню мелничар*, *Петър* (непопълнено), *Вело чочоман*, *Христо* (непопълнено), *Кою мелничар*, *Куцар* (непопълнено), *Русад* (непопълнено), *Кръстю мелничар*, *Върбан кюркчи*, *Караджа Стоян*, *Петко* (непопълнено), *Даракчи Стоян*, *Станчо Владе*, *Петър* (непопълнено), *Къосе Стойко*, *Банчо Влаха*, *Иван Черню*, *Кръстю Петко*, *Марко говедар*, *Нешо Стоян*, *Станко Кою*, *Стойко Герги*, *Димо Влаха*, *Жеко Брато*, *Куцар Тодор*, *Ширбан Влаха*, *Мирчо Бою*, *Петър Пришелец*, *Димитър Влаха*, *Руси Герги*, *Пометко Стоян*. Общо 86 листа (души). (Петров 1964: 195; Петров 1972: 275, Петров 1975: 277).

Според Грозданова (1989: 234) през 1630–1632 г. село Кречча е наброявало 18 немюсюлмански къщи, а през 1635 г. – 20.

Съвсем друга е обаче картината през 1874 г., когато според Салнамето² на Русенския вилает село *Кречча* вече наброява 62 мохамедански къщи, без да е посочена християнска къща, т.е. селото е било вече "турско" – ислямизирано (Петров 1964: 195; Петров 1972: 275; Петров 1975: 277). Този факт сам по себе си красноречиво говори какво е станало с християнското население през периода от около два века в това село. Селото не е обезлюдено. Населението е останало, но както личи от документите, вече е било принудено да приеме нова религия – исляма, каквато изповядва и до днес. Не е могло да бъде заменено изцяло с мохамеданско население, тъй като и самата турска историография признава в лицето на историка М. Т. Гьокбилин: "Не беше възможно от Анадола да бъдат докарани множество османски заселници колонизатори, защото в това направление възможностите не бяха големи. В завладените земи обаче трябваше да бъде осигурен ред и сигурност" (цит. по Радусев 1986: 58). Това е било осъществено именно чрез ислямизирането на местното християнско население. Проф. Гьокбилин пише, че заловените в плен християни трябвало да приемат исляма, а ако откажели, били продавани по пазарите като роби.

Според Милетич (1902: 133) през 1898 г. в *Кречча* (sic.) е имало малко стари българи, преселени от Опака – 13 къщи, а турци – 71 къщи.

Друг важен факт, който свидетелства за наличието на старо българско население в Крепча, е откритият в скалната стена на местността *Хендѐ бурунѹ* на 500 м от селото скален манастир, известен под името *Крѐпченският манастир*, който според Богданов (1976: 69) е от епохата на византийското владичество. Манастирът се състои от много килии, разделени с дървени прегради. Има две отделения. В северното отделение, което е с почти квадратна форма, има изсечен гроб с трапецовидна форма. Върху една от стените са издълбани три латински кръста. На единия кръст има надпис с прости вдлъбнати линии ПС | ХПС || НН | КА (Шкорпил 1914: 103). В страничната стена на входа в правоъгълна рамка се намира старобългарски надпис, отнасян от археолозите към IX в. Това е най-добре запазеният до наши дни средновековен надпис, записан от Шкорпил (1914: 102–103). Надписът гласи: въ нм– от ꙗчѣ н сна н стаго дх ꙗ || сꙗ– 2 почнва2тъ от ꙗчѣ от ꙗкангѣта ннѣа пгхеси || ч ꙗрѣкътъв 2х ꙗ || + нщр– сѣтворн тѣамъ || вѣцѣта2тъ прѣдъгѣг ꙗ мумиха– Ъь || недостоннѣни апсѣаминѣ. Археологът Константинов (1976) прави някои корекции и попълва някои допуснати от Шкорпил пропуски в надписа. Според Константинов целият превод на надписа приблизително гласи така: “В името на Отца и Сина и Светия Дух. Тук почива Стефан (Антоний), ктитор на тази църква, който я направил дом-хранителница (житница), за да се приобщи с бога. Това написах аз Михаил Недостойний. Амин.” От надписа и от плана става ясно, че пещерата е служила за гробница-църква. Олтарът е бил до гроба, под изображението на трите кръста. По палеографските си особености надписът намира близост с някои старобългарски надписи, като този върху гроба на чъргобиля Мостич (от Преслав), Самуиловия надпис, надписа от с. Теке-Козлуджа (дн. Избул) до с. Плиска и др. В южното отделение на манастира по сведения е имало подобни кръстове, но не са запазени (Шкорпил 1914: 102–103; Арnaudов 1968). В пещерата е открит и друг надпис, графити, кончета. В подножието на скалата са намерени много кости.

Към старо българско християнско население в селото насочва и откритият в местността *Баи пѣнар* край Крепча некропол от

XII–XV в. с каменни гробове. ”Недалеч от некропола (гrobiщето) са намерени 7–8 полуземлянки от IX–X и от XII–XIV в. Гробовете са били около 70. В некропола се наблюдават два вида гробни съоръжения – 30 каменни камери и гробни ями, изработени от местни пясъчникови дебели плочи, поставени вертикално и хоризонтално, споени с хоросан. За покритие на гробните камери служат плочи от същия вид. При три от гробовете от този вид били открити плочи с връзани кръстове, поставени откъм краката – една особеност, срещаща се за първи път при паметници от този род. В някои от откритите гробни камери били намерени вторично положени скелети. Погребаните са в посока запад – изток, положени са по гръб, със сгънати крака и с ръце, скръстени пред коремната част или гърдите. В гробните ями положението и ориентацията на скелетите е същото. Някои от гробните ями са ограничени в западния край или към краката с камъни или части от мазилка от жилищата, намиращи се в долния пласт. При един гроб са намерени 3 скелета, погребани един над друг. Инвентар бил открит само в 28 гроба, състоящ се от накитни предмети: обеци, бронзови копчета, мъниста, бронзови позлатени игли, двойни кръстове и една монета от XIV в. Намерени са още сърмени ленти, поставени на челото, около гърдите, рамената и гръбначния стълб. Възможно е да се отнася за богата, общита със сърма дреха. Въз основа на откритите находки може да се определи етническата принадлежност на погребаните. Накитите и намерената около гробовете керамика датират от XII и XV в. и се свързват етнически с българите (Константинов 1972).

Както е известно, местните имена имат траен характер, голяма част от тях не са се изменили от стотици, а дори някога и от хиляди години. Те са безценно свидетелство за материалната и духовната култура на нашите предци, за много от изминалите събития по нашите земи, в които са се водили драматични борби за запазване на българската народност. Такова свидетелство представлява и топонимията от землището на с. Крепча, в която се открива един пласт български местни имена, част от които са старинни и са се запазили и до днес в жива употреба сред турскоезичното население. Те дават ценни сведения за стари

елементи в българските говори, за отдавна изчезнали апелативи и лични имена в българските земи, широко разпространени в другите славянски езици и в славянската топонимия.

Самото селищно име *Крѣпча* е по-късен вариант на по-старо **Крѣпища* или **Крѣпец*, по-точно **Крѣпища* или **Крѣпъць*, което произлиза от старобългар. *крѣпъ* 'твърд, здрав, силен' (Зограф. ев., Асем. ев., Супр. сб., Григорий Назиански XI в.) и топон. наст. -*ища* (-*ец*). Турският топонимичен суфикс -*ча* (< -*ца*) е заместил по-късно -*ища* или -*ец* под влияние на турския език, в който липсва звук *ц*. От същия произход са и апелативите *крѣпост*, *укреплѣние* (срв. и *твърдинѧ* 'крепост, укрепление', производно от прилагателното *твърд*). Ойконимът *Крѣпча* има български и славянски топонимични паралели. Срв. от същия произход МИ *Крѣпя* в Дряновско, СелИ *Крепешно* в Леринско, *Крепичофче*, манастир в бившия Видински санджак (Боянич-Лукач 1975: 207), срхр. *Крепаћа* (Šmilauer 1970: т. 1, с. 212) (образувано с наст. -*ћа*, за която вж. Skok 1971–1974: т. 1, с. 6), укр. СелИ и РечИ *Крѣпи* (СГУ: 283), чеш. *Křepenice* (Šmilauer 1970: т. 1, с. 212), пол. *Krzepice*, *Krzepin* (Kozierowski 1914: 133), *Krzepczów*, *Krzepk* (в запис от 1136 г., разчетено *Krzepc* < **Krzepiec*) (Nieskula 1971: 112), *Krzepów* (Spis), *Trzepnica* [в запис *Crzepnica*, което Rzetelska–Feleszko (1978: 32, 63) реконструира в праслав. **Krěpъnica*], горлуж. *Krěpъjesy* – *Kriepitz* (Eichler–Walther 1975: 147). – Вж. Димитрова-Тодорова (1986: 101–102). Според Русинов (1968 б) е от първонач. **Крапища* или **Крапец*, което е от алб. заемка *крапа* 'скала', което е неубедително. Срв. Радев (1997: 87). Името си селото носи от двете късноантични крепости, останки от които има и сега.

Едната от крепостите е известна под името *Крѣпча калѧ* или *Джин калѧ*. Тя е разположена на северозапад от Крепча, на остър скалист нос край *Калакѧч дерѧ*, в завоя срещу устието на левия ѝ приток *Бѧш пунѧр дересѧ*. Крепостта е била оградена с дебели стени, работени с дроблив хоросан, смесен нарядко с парчета тухли. От южната страна е имало три полукръгли, издадени навън кули и порта, пазена от четиригълна кула. Път е слизал от средната порта откъм Слал дол в долината на Калакоч, а друг

път – на западния склон на Калè байр към Дерè калè. В крепостта са намерени византийски вдлъбнати монети, малък кръст и варници (Шкорпил 1914: 21–22; Попов–Кънев 1929: 19). Крепостта е контролирала долината на р. Черни Лом и стария римски път, който е идвал от средновековния град Червен, минавал през Даг ени (днешното село Люблен), през Басанов дол и Калакоч дере за средновековния град Никюп. Долината е била единственият път от север на юг и възпирала нашествениците. ”Завладяването от турците на тази средновековна българска крепост е описано от османския хронист Мехмед Нешри. Хр. Гандев(1972) изказва предположението, че прилежащото й селище се е наричало *Каменна черква* (изчезнало село според османските регистри) заради намиращия се в неговото землище скален манастир от X в., като жителите на това село в средата на XV столетие основават под името *Абланово* днешното *Горско Абланово*. И двете села впоследствие стават мохамедански” (Атанасов–Пенев 1999: 6).

Над местността *Чучура* е съществувало антично селище под името *Градйце* или *Градйце калесй* (Жерчев 1973), което е отнесено към IX–X в. и XII–XIV в. Там е намерено глинено гърне с около 1200 римски денара, в които са застъпени повечето императори от Антонин Пий (138–161) до Филип баща (244–249) (Герасимов 1937: 318; Стефанов 1942: 246–247). В същото селище са открити: старинна желязна римска мотика, железен търнокоп, желязна замба, художествено изработена бронзова статуйка на мъж с шлем на главата (Стефанов 1942: 246–247), монети от Александър Македонски (Шкорпил 1914: 75).

Старинно е названието *Градйце*, към което е прибавена по-късно на турска езикова почва изафетната форма *калесй*, в резултат на което е било създадено тавтологичното название *Градйце калесй*, което ще рече ’крепостта на градището, крепостта на крепостта’.

Античната крепост *Бююк калè*, наричана още *Дерè калè*, се намира над левия бряг на р. Калакòч – на нос между долината на р. *Калакòч* и дола *Кузлунлук дерè*. Имала е форма на тъп клин, била укрепена от юг и запад с крепостни стени, а на изток била

пазена от скални стръмнини над долината на р. Калакòч. В ъгъла на укрепените страни имало развалини на кръгла, издадена навън кула. На южната страна имало порта, от която излизал път и слизал в долината на р. Калакòч. Под източните скали има извори (Шкорпил 1914: 22–23; Попов–Кънев 1929: 19–20).

Местностите, където са били разположени *Крèпча каля* и *Бююк калè*, са наричани от населението *Гòрната каля* и *Дòлната каля*. В близост до крепостите се намират следи от стари селища.

В м. *Мезарлèк юстò* е намерена бронзова статуйка на Виктория с венец на главата. Наоколо имало останки от старо селище (Велков 1925: 227–228). От същата м. е и бронзова статуйка на Ерос – в дясната протегнатата ръка държи делфин, в лявата издигнатата ръка – рог на изобилюето (Велков 1925: 227–228).

Старинно българско название е *Калакòч*, име на река, наричана още *Колокòч дерè*. Речното название произлиза от първоначално местно име **Клокòч*, което е образувано изцяло от изчезналия апелатив **клокòч* 'място, където водата клокочи; шум от падане на вода', който е във връзка с глагола *клокòча*. Реката е наречена така поради шума, който издава, тъй като по течението ѝ има много прагове. Формата *Колокòч* е от *Клокòч* с епентетично *-о-*, тъй като турската фонетика не търпи думата да започва с две или повече съгласни, а формата *Калакòч* е фонетичен вариант на *Клокòч*. Апелативът и топонимът имат паралели в останалите славянски езици. В България също има успоредици, например местното име *Клокòч* при с. Паламарца, Поповско, регистрирано в османски документи от 1430 г., местните имена *Калакòча* при с. Килифарево, Великотърновско (за етимологията вж. обаче Ангелова-Атанасова 1996: 262), *Клокòч* при с. Градоман до гр. Банкя, *Колокòчки дол* при с. Кацелово, Беленско и др. (Димитрова-Тодорова 1986: 101–102).

Независимо от езика, който говори местното население в *Крèпча*, в топонимията на селото са се запазили още немалък брой топоними от български произход, като например *Гòлит*, *Голямут*, *Гранчак*, *Джүлудца*, *Драгни*, *Дълга*, *Кòзар*, *Слав дол*, *Манастир*, *Мисла*, *Чучура* и др. За старинност на имената свидетелства наставката *-я*, с която са образувани топонимите

Кòзар, Слòв дол и Мòнастир, тъй като този суфикс е бил продуктивен само до XIII в. Местното име *Мисла* е стара родително-винителна падежна форма. Хибридните имена от първоначално българско местно име, от български апелатив (или образувано с българско прилагателно) с по-често приложени послеслог или съществително от турски произход (най-често в изафетна форма), също недвусмислено говорят за съществуването тук още в далечното минало българско население, например *Бююк мòнастир, Гòлит алтò, Голòмут бурунò, Гранчòк тарлò, Градòице калесò, Дрòгни бурòн, Дòлната калò, Крòстòл дюзò, Крòстòл ендò, Крòстòл чеимò, Кючòк Аблòнова ендò, Кючòк мòнастир, Мòнастир бурунò, Мисла чеимесò, Мòчур бурунò, Мòчур ендò, Чòчур чеимесò* и т. н.

Много показателен е фактът, че съществуващото турско-езично мохамеданско население в Крепча в много случаи изобщо не разбира топонимите от турски произход и не е в състояние да ги обясни.

Приведените по-горе исторически, езикови и ономастични данни са доказателство за изначално българско население в този район, чиито български черти не са могли да бъдат заличени през петвековното османско робство.

БИБЛИОГРАФИЯ И СЪКРАЩЕНИЯ

Ангелова-Атанасова 1996: Ангелова-Атанасова, М. Топонимията на Горнооряховско. Велико Търново.

Арnaudов 1968: Арnaudов, Р. Крепченският манастир. – В. "Знаме на комунизма", бр. 55, 4.V.1968 г.

Атанасов–Пенев 1999: Атанасов, Ив., Ч. Пенев. Етнодемографска характеристика на Попово и района. – Сб. Попово в миналото III. Разград, с. 5–20.

Богданов1976: Богданов, Ив. По българската земя. София.

Боянич-Лукач 1975: Боянич-Лукач, Д. Видин и Видинският санджак през 15–16 век. (Документи от архивите на Цариград и Анкара). София.

Велков, Ив. 1925: Велков, Ив. Новооткрити старини. – ИБАИ, III, с. 248–253.

Гандев 1972: Гандев, Хр. Българската народност през XV в. Демографско и етнографско изследване. София.

Герасимов 1937: Герасимов, Т. Колективни находки на монети през 1934, 1935, 1936 г. – ИБАИ, XI, с. 315–324.

Грозданова 1989: Грозданова, Е. Българската народност през XVII век. Демографско изследване. София.

Димитрова-Тодорова 1986: Димитрова-Тодорова, Л. Старинни географски названия в Поповско. – Сп. *Palaeobulgarica*, X/3, с. 98–102.

Димитрова-Тодорова 2006: Димитрова-Тодорова, Л. Местните имена в Поповско. София.

Илиев 1917: Илиев, Ат. Турски изговор на български местни имена. – СпБАН, кн. XIV, с. 103–128.

Керчев 1973: Керчев, Тр. Градище калеси. – В. ”Знаме на комунизма”, бр. 120, 9.X.1973 г.

Ковачев 1999: Ковачев, Р. Селища и население на Поповския регион според новопостъпили османотурски регистри от първата половина на XV век. – Сб. Попово в миналото III. Разград, с. 21–34.

Константинов 1972: Константинов, К. Средновековен некропол край Крепча. – В. ”Знаме на комунизма”, бр. 121, 10.X.1972 г.

Константинов 1976: Константинов, К. Проучването потвърди. Интересен скален манастир. – В. ”Знаме на комунизма”, бр. 48, 22.IV.1976 г.

Милетич 1902: Милетич, Л. Старото българско население в Североизточна България. София.

Петров 1964: Петров, П. Асимилаторската политика на турските завоеватели. Сборник от документи за помохамеданчвания и потурчвания (XV–XIX в.). София.

Петров 1972: Петров, П. По следите на насието. Документи за помохамеданчвания и потурчвания. София.

Петров 1975: Петров, П. Съдбоносни векове за българската народност. Края на XIV в. – 1912 г. София.

Попов–Кънев 1929: Попов, А., Н. Кънев. Попово. Градът и околията му. Историко-географски очерк. Попово.

Радев 1997: Радев, Р. Произход и значение на селищните имена в Поповско. – В: Попово в миналото. 2, София, с. 84–91.

Радушев 1986: Радушев, Ев. Истини, потвърдени от османски архиви. – Сб. Историята и ние, София, с. 56–58.

СГУ Словник гидронимів Украпини. Київ. 1979.

Русинов 1968: Русинов, Р. За произхода на селищните имена. *Крепча*. – В. ”Знаме на комунизма”, бр. 111, 19.IX.1968 г.

Стефанов 1942: Стефанов, Ст. Антични паметници от Крепча. – Годишник на Народния археологичен музей, VII, София, с. 246–247.

Трифонов 1973: Трифонов, Г. Българските села през XVII век. – В. ”Знаме на комунизма”, бр. 3, 9.I.1973 г.

Шкорпил 1914: Шкорпил, К. Описание на старините по течението на р. Русенски Лом. София.

Eichler–Walther 1975: Eichler, E., H. Walther. Ortsnamenbuch der Oberlausitz. Berlin, B. I.

Kozierowski 1914: Kozierowski, St. Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezyi Gnieźnieńskiej. Poznań.

Nieckula 1971: Nieckula, Fr. Nazwy miejscowe z sufiksami *-ov*, *-in* na obszarze Wielkopolski i Małopolski. Wrocław.

Rzetelska-Feleszko 1978: Rzetelska-Feleszko, E. Rozwój i zmiany toponimicznego formantu *-ica* na obszarze zachodnio-słowiańskim, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Skok 1971–1974: Skok, P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, t. I–IV, Zagreb.

Šmilauer 1970: Šmilauer, V. Příručka slovanské toponomastiky, I–II, Praha.

БЕЛЕЖКИ

¹*Джизие* ’поголовен данък, плащан от пълнолетните немюсюлмански поданици в мюсюлманските държави през Средновековието’.

²Салнаме ’годишник’. Това са първите статистически данни за нашите земи, правени от управлението на вилаета по подражание на западноевропейските държави.